

Що не так зі статтею Оксани Забужко «Це прокляте квартирне питання»?

Насамперед важливо обговорити концепцію статті, її задум. Письменниця Забужко штучно протиставляє родини Лістовнічіх і Булгакових: Лістовнічі описані як представники справжньої української (і польської) шляхти, високоосвічені, інтелігентні. Сам господар, Васілій Лістовнічій – талановитий архітектор, власник бібліотеки, його дружина Ядвіга – онука генерала Хлопицького, керівника польського повстання 1830 року, чудова піаністка, кузина дружини композитора Малішевського. Це правда. Булгакових Оксана Забужко зобразила як бідних, мало освічених, з поганими манерами. Це неправда. За задумом письменниці Забужко, весь той затишний родинний світ, який ми знаємо з роману «Біла гвардія», Міхаїл Булгаков споглядав у господарів на першому поверсі та через заздрощі приписав власній родині (в романі – Турбіни), а родину Лістовнічіх, навпаки, висміяв. Ще одна ідея Забужко – більшовики розстріляли Васілія Лістовнічого та, щоб знищити пам'ять про нього, назвали його дім “Будинком Булгакова”. Наприкінці письменниця шкодує, що Київ опікується невдячним парвеню Булгаковим, замість того, щоб відновити пам'ять про Лістовнічого та про його спадщину.

Текст Забужко побудований таким чином, що вся інформація стосовно Лістовнічіх є достовірною (за винятком вигаданих спогадів про Варвару Булгакову), а вся інформація стосовно Булгакових – спотворена, викривлена чи вигадана на догоду письменницькій концепції.

Напочатку Забужко згадує видання Літературно-меморіального музею М.Булгакова «Дом Булгакова», яке вона назвала “альбомом”. «Дом Булгакова» (Київ, 2015) не є альбомом. Це науково-популярне видання, що містить 300 сторінок тексту наукових досліджень. У двох перших розділах цієї книги – «Многоуважаемый дом» та «Владелец усадьбы В.П. Листовничий» – досліджено всю історію будинку, його власників, мешканців та окремо життя В.П. Лістовнічого. Все те, про що нам розповідає у своїй статті Оксана Забужко, і набагато більше, є в книзі «Дом Булгакова», яку вона, мабуть, не лише тримала в руках. При підготовці книги «Дом Булгакова» наукові співробітники музею використовували матеріали з Державного архіву м. Києва, Державного архіву Київської області, Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.С. Пшеничного, а також з Російського державного історичного архіву, Російської державної бібліотеки та з власних фондів Літературно-меморіального музею М. Булгакова. Книга містить усі необхідні посилання, інформацію про джерела, іменний покажчик, бібліографічний покажчик, на відміну від статті Оксани Забужко, де цілковито відсутні посилання на джерела інформації. До речі, це не перша публікація співробітників музею про Васілія Лістовнічого. Наведемо перелік таких публікацій:

1. Кончаковский А.П. В гостях у дочки Листовничего / Анатолий Петрович Кончаковский // Были и легенды дома Турбиных / Анатолий Петрович Кончаковский. – Киев: Издательский дом "Личности", 2014. – С. 29–44.
2. Кончаковский А.П. Книги Листовничего / Анатолий Петрович Кончаковский // Были и легенды дома Турбиных / Анатолий Петрович Кончаковский. – Киев: Издательский дом "Личности", 2014. – С. 44–52.
3. Кончаковский А. Библиотека Листовничего // Библиофильские известия. – Вып. 5. – М.: БиБ, 2010. – С. 90–96.

4. Кончаковский В. Из рассказов моего деда / Валерий Кончаковский. – Киев: Адеф, 2015. – 168 с.
5. Рогозовская Т.А. История дома Булгаковых-Турбиных / Татьяна Абрамовна Рогозовская // Дом Булгаковых-Турбиных. Не путеводитель по киевскому музею / Татьяна Абрамовна Рогозовская. – Киев: Варто, 2014. – С. 64–70.
6. Кончаковский А.П. Дом на Андреевском спуске / Анатолий Петрович Кончаковский // Были и легенды дома Турбиных / Анатолий Петрович Кончаковский. – Київ: Промінь, 2011. – С. 10–25.
7. Кончаковский А.П. Кончак / Анатолий Петрович Кончаковский // Были и легенды дома Турбиных / Анатолий Петрович Кончаковский. – Київ: Промінь, 2011. – С. 85–98.
8. Кончаковский А.П. Библиотека Листовниченко / Анатолий Петрович Кончаковский // Были и легенды дома Турбиных / Анатолий Петрович Кончаковский. – Київ: Промінь, 2011. – С. 98–105.

Окрім публікацій, музей двічі готував та проводив тематичні виставки, де розповідав про історію будинку та про його останнього господаря. 2018 року було проведено наукову конференцію «Остання адреса». Серед гостей були присутні родичі Васілія Лістовнічого та Вітольда Малішевського. Саме на цій конференції виконували твори композитора Малішевського, про якого згадує Оксана Забужко. Це було перше виконання творів композитора в Україні. Весь час існування музею члени родини Лістовнічих були з нами на зв'язку, допомагали відновити інтер'єри будинку, його атмосферу, ділилися спогадами рідних, передали до фондів музею особисті речі родини Лістовнічих. Сьогодні на першому поверсі музею, у вітальні, діє постійна виставка, присвячена Лістовнічому. На фасаді будинку вже вісім років висить табличка з інформацією про будинок та про його останнього господаря. Таким чином, усі звинувачення Оксани Забужко, що постать Лістовнічого забуто, не відповідають дійсності.

Оксана Забужко виступає проти того, щоб назвати будинок на Андріївському узвозі, 13 «Будинком Булгакова», але є й інші точки зору. Надамо слово киевознавцеві, письменнику Міхаїлу Кальницькому: «Хочу ще сказати про суто формальні підстави називати певну споруду чиїмось персонально будинком – не на конкретному відрізку часу в минулому, а нині, в історичному контексті. Переважна більшість київських будівель упродовж свого існування поміняла чимало власників, і дім на Андріївському узвозі, 13 – не виняток. У таких випадках історики, як правило, називають споруду за іменем замовника-будівника, який своїм коштом оплатив її зведення та визначив її вигляд. Отже, за цим критерієм слід було б іменувати згаданий будинок на честь купчихи Віри Літошенко, завдяки якій він і постав у 1888 році зусиллями архітектора Миколи Гарденіна»

[Кальницький М. Наша пісня гарна й нова? [Електронний ресурс] / Міхаїл Кальницький. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://mik-kyev.livejournal.com/94448.html>].

Оксана Забужко чудово знає, що всі відомі твори Булгакова вперше побачили світ через 20-40 років після смерті письменника. Це сталося через те, що Булгаков-сатирик критично ставився до радянської влади та до більшовиків. Не

випадково Борис Пастернак назвав його “явлением незаконным”. Ось так писали про Булгакова, коли він був живий: “Такие писатели, как М. Булгаков, Е. Замятин, Сергеев-Ценский, Эренбург и ряд других, несомненно, должны быть признаны писателями новой буржуазии, так как общая картина общественной жизни, которую они дают в своих произведениях, показывает их отрицательное отношение к современной действительности” (Саянов В. Современные литературные группировки / В. Саянов. – Ленинград, 1930. -34 с.)

Письменник Булгаков болісно переживав власне становище, збирав альбом рецензій на всі свої твори, вистави. У цьому альбомі зібрано 301 рецензія, і лише три з них містять позитивний відгук. “Я обнаружил в прессе СССР за десять лет моей литературной работы 301 отзыв обо мне. Из них: похвальных – было 3, враждебно-ругательных – 298”, – пише Булгаков у Листі Урядові СРСР, наводячи декілька цитат, наприклад: “О Булгакове, который чем был, тем и останется, новобуржуазным отродьем, брызжущим отравленной, но бессильной слюной на рабочий класс и его коммунистические идеалы” («Комс. правда», 14/X, 1926).

Нагадаємо, що за життя Булгакова були опубліковані лише деякі оповідання, повісті, фейлетони письменника. Публікацію роману «Біла гвардія», що розпочалася у журналі «Росія», було припинено разом із закриттям журналу.

Вперше роман «Біла гвардія» побачив світ у СРСР у 1966 році. У 1967 році відомий український письменник і дисидент Віктор Некрасов опублікував есе “Дом Турбиных” (Некрасов В. Дом Турбиных / Виктор Некрасов // Журнал Новый мир. – 1967. – № 8. – С. 132–142), і відтоді кияни і гості міста знали, що у будинку на Андріївському узвозі, 13, жив письменник Булгаков і там він “оселив” своїх героїв Турбіних. Люди приходили до будинку, залишали квіти, свічки та писали на стіні – «Дом Булгакова». Музей має фотографію з таким написом, її використали для оформлення обкладинки книги та для назви. «Дім Булгакова» – це народна назва, до якої радянська влада не має жодного стосунку. Саме світова слава творів письменника та ініціатива киян примусила владу дати дозвіл на створення музею в 1989 році, експозиція музею відкрилася вже в незалежній Україні 1993 року.

Будинок № 13 на Андріївському узвозі перебував у аварійному стані, коли було вирішено створити музей. Реставрація тривала п'ять років. Сьогодні музей Булгакова насамперед опікується станом будинку та робить все можливе для його подальшого існування. Коли б цей дім не став музеєм письменника Булгакова, його вже б давно було знищено, як знищили багато чудових старовинних будинків у Києві.

Ментальна, інтелектуальна, світоглядна дистанція між родинами Лістовнічів та Булгакових вигадана письменницею Оксаною Забужко. Насправді обидві родини були людьми одного кола – київської інтелігенції. Як Василій Лістовнічій, так і Афанасій Булгаков були чиновниками на службі Російської імперії, обидва були статськими радниками, мали однакові ордени: Св. Станіслава, Св. Анни. *“З іншого боку, що робити з тією обставиною, що Василь Лістовнічій, за власного бажання поступивши у 1910 році на службу до керівництва Київського навчального округу, тривалий час залишався «гвинтиком» потужної машини русифікації та імперського шовінізму? Він же був прямим підлеглим таких одіозних попечителів округу, як Петро Зілов або Олексій Деревницький (останній*

«відзначився» тим, що у 1913 році видав інструкцію, в якій визначив відвідання учнівською молоддю українських театральних вистав так само неприпустимим, як перебування у більярдних чи пивних, а у 1914-му категорично заборонив в усіх навчальних закладах київського округу відзначати 100-річний ювілей Тараса Шевченка). Не маю наміру якось паплюжити пам'ять про інженера Лістовнічого, проте слід розуміти, що преференції «за анкетною», застосовані пані Оксаною, при більш глибокому вивченні предмету дають доволі суперечливі результати», – пише Міхаїл Кальницький (там само).

Оксана Забужко розповідає, як свого часу хазяїн Лістовнічій вигнав з садиби чорносотенську типографію, потім додає, що, скоріше за все, вигнав би й родину Булгакових, цим натякаючи на їхнє чорносотенство. У Оксани Забужко немає **жодних** доказів цього доволі серйозного звинувачення. В музеї Булгакова є документи, які спростовують такі звинувачення. Зокрема у щоденнику Надєжди Булгакової, який зберігається в фондах музею, є запис про те, що у 1905 році під час єврейських погромів в Києві Афанасій Булгаков був обурений тим, що “митрополит благословил погромы” (Фонди Музею М. Булгакова. КВ 82299, ДК 17180). Так само адекватно родина реагує на справу Бейліса, на прийняття Конституції (День 17.10.1905 року).

“Солнечное утро, гимназия закрыта, я возвращаюсь домой, мама еще спит; у меня листок с текстом Конституции, мама неожиданно для меня быстро поднимается с постели и крестится. Зовет радостно отца словами: “Дана Конституция!”. Берет листок у меня быстро, впивается в него» (Блокнот № 1, стр. 5. Фонди Музею М. Булгакова КВ82299, ДК--17180).

Маючи велику родину, Афанасій Булгаков дійсно підробляв цензором, але він був чесною і порядною людиною. “Натомість Афанасій Булгаков, який у деякій мірі виявляв свою принциповість, не йдучи на поступки зі своєю совістю при розгляді того чи іншого твору далеко неполяльного за змістом щодо існуючих порядків, мав чимало нарікань на свою роботу. Так, голова Київського тимчасового комітету у справах друку О. Сидоров (1906–1909) у доповідній записці до ГУДу писав, що «цей цензор часто ухиляється від виконання службових обов'язків, відмовляється, цензуючи газету «Южная неделя» виконувати при цьому настанови генерал-губернатора». Попри значні нарікання і скарги на А. Булгакова, його не квапилися звільняти, бо підшукати такого висококваліфікованого фахівця на посаду цензора виявилось не так уже і легко”

[Суліма-Камінська І. В. Кадрове забезпечення царської цензури в Росії на матеріалах діловодства комітетів у справах друку / І. В. Суліма-Камінська // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2011. – Вип. 19. – С. 87-105. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piu19-20_2011_19_9].

У своїх спогадах академік Сергій Єфремов згадує про цензора Афанасія Булгакова як людину, що конфузилася свого становища в цензурі, своїх обов'язків та повноважень. Сергій Єфремов пише, що Афанасій Булгаков зізнався в симпатіях до його “Заметок на текущие темы” (Єфремов С. Щоденник (19.01.1895 – 04.02.1907). Про дні минулі (спогади) / С. Єфремов. – Київ, 2001. – 792 с.).

Оксана Забужко помиляється, називаючи Афанасія Булгакова “батьошкою”, він не мав священничого сану, а був науковцем, який все життя займався вивченням догматів західних церков. Після закінчення Київської духовної академії він викладав в академії та в інших навчальних закладах Києва, захистив дисертацію, отримав диплом доктора богослов'я.

Архітектор, інженер, викладач Василій Лістовнічій справді був непересічною людиною, талановитою, освіченою, знався на книгах, музиці. Його останні посади: головний архітектор Київської шкільної округи, будівничий Комісаріату у справах Київської шкільної округи, директор Київських середніх технічно-будівельних курсів. У музеї є його малюнки, портрети людей, з якими він сидів у Лук'янівській в'язниці.

Але й Афанасій Булгаков заслуговує на повагу як людина, яка знала десять іноземних мов, мала надзвичайно велику кількість публікацій, займалася перекладами св. Августина, Ієроніма, його статті перекладали іноземними мовами. Він мав гарний голос (бас) та грав на скрипці. Був людиною з добрим серцем і з чудовим почуттям гумору.

Варвара Булгакова, мати письменника, теж ніяк не була тією вульгарною жінкою, яку описала Оксана Забужко, вигадавши легенду, де фігурує донька Лістовнічого Інна. У всіх опублікованих спогадах Інни Лістовнічої, у її листуванні з сестрою Булгакова Надією Варвара Булгакова постає жінкою талановитою, сильною, розумною, інтелігентною. *“Что интеллигентна – спору нет, в высшей степени интеллигентна, но мягкой (назвать) – извините! Да и как бы она управлялась со всей этой оравой своей, будь она мягкой-то? ... Дом вела – поучиться надо!”* (Ямпольский Б. Избранные минуты жизни / Борис Ямпольский. Санкт-Петербург, 1998. – С.122-123.).

Інна Лістовніча товаришувала з молодшими дітьми Булгакових, їздила з ними на дачу у Бучу, ходила до них у гості. *“Булгаковские елки я больше наших любила – так она (Варвара Булгакова) умела устроить все: и стол, и игры... Поскольку мы с Лелей были одногодками, то часто вместе играли в нашем саду на склонах крутой горы, за домом”* (Кончаковский А. П. Легенды дома Турбиных / Анатолий Петрович Кончаковский. – Київ: Кий, 2007. – (4).- с. 136-143.

Мати письменника, Варвара Булгакова, мала для свого часу дуже гідну освіту. Вона закінчила гімназію та додатковий восьмий клас, що дало їй право на педагогічну діяльність. Саме це допомогло їй вижити і підтримати родину, коли вона у 38 років залишилася вдовою з 7-ма дітьми. Варвара Булгакова весь час мала учнів та деякий час працювала у Фребелівському інституті. Її система виховання дітей базувалася на освіті та на праці. *“Вы обе (Надежда та Варвара – сестри Міхаїла) находитеь в исключительно благоприятных для работы условиях, я даже представить не могу, чтобы вы настолько были слепы, что не заметили, что делается вокруг вас, как тяжелы становятся условия жизни, какая конкуренция развивается, какая идет борьба за существование и как хорошо нужно вооружиться знанием, подготовиться к работе, чтобы выйти на арену жизни, если не хотите влачить жалкое существование где-то в хвосте, в обозе слабосильных и неумелых”* (Лист Варвари Булгакової до доньок Надежди та Вери. 31 січня 1916

року. МИК, фонди Музею М. Булгакова КВ 82290/1,2 ДК 17171/1,2).

Справді, всі діти Булгакови мали гарну домашню музичну освіту, а сестра Варвара закінчила музичне училище і навчалася у консерваторії у відомого професора Генріха Нейгауза. Сестра Вєра вчилася вокалу у найкращої викладачки співу Олени Муравйової та співала у хорі Олександра Кошиця. Хоча Оксана Забужко стверджує, що в родині хіба що тільки гітара була, насправді у вітальні стояли два фортепіано, на яких грали у чотири руки на журфіксах, що відбувалися у Булгакових по непарних суботах. Навіть коли виїжджали на дачу до Бучі, везли з собою фортепиано. Саме Інна Лістовніча згадувала про любов родини Булгакових до музики: “Хорошо помню, в какой восторг привело мою мать исполнение ими (Булгаковими. – Автор) Второй рапсодии Листа. А ведь Ядвига Викторовна неплохо разбиралась в музыке” (Кончаковский А. Легенды и были Дома Турбиных. К., 2014. – С. 38).

А те, яке значення музика, оперне мистецтво мали для Міхаїла Булгакова, який грав на фортепиано, співав напам'ять арії з багатьох улюблених опер, можуть відчути усі, хто читав його твори. Родинна атмосфера, виховання, освіта та сам Київ з його щедрим театральним, музичним життям стають головним підґрунтям для письменника Булгакова.

Після музики другим захопленням в родині Булгакових були книги. Оксана Забужко розповідає, що через відсутність книг в родині Міхаїл користувався бібліотекою Лістовнічого. Це знову бажання авторки маніпулювати фактами на догоду власній концепції протистояння світів Лістовнічого та Булгакова. Так, у Васілія Лістовнічого була особиста бібліотека, з усіма відповідними критеріями. Власна бібліотека формувалася як колекція, за відповідними принципами і смаками власника. У Булгакових було багато книг, але бібліотеки не було. Книг було так багато, що, коли перед святами робили генеральне прибирання, для книг відводили окремий день. Окрему шафу з книгами діти Булгакови називали “папиными сокровищами” (Щоденник Н. Булгакової. 18.09.1913 р. МИК, фонди Музею М. Булгакова).

Читали Булгакови насправді дуже багато, різними мовами, постійно виникала потреба у нових книгах, тому зверталися до бібліотеки Лістовнічого, а також ходили до міських публічних бібліотек. Ось приклад звичайного дня в родині Булгакових: “Дни мои проходили так: утром я занимаюсь по-латыни или по-английски. По-английски мы три раза в неделю читаем с Нолей Семеновым. Мы уже одолели 2 тома Оскара Уайльда. После обеда мы сядились с мамой шить ти читать вслух по-французски” (Щоденник Н. Булгаковой-Земской. МИК, фонди Музею М. Булгакова. Щоденник Н.Булгакової, запис 14.07.1910 р.).

Таким чином, бачимо, що у власника садиби та у його квартирантів було набагато більше спільного, ніж розбіжностей. Непорозуміння виникали через те, що багатодітна родина (іноді навіть було десятеро дітей, виховували ще племінників), звичайно, дошкуляла сусідам з першого поверху своїм сміхом, репетиціями, заняттями музикою, вокалом, фотографією. Не подобалася Лістовнічим і приватна медична практика лікаря Булгакова у 1918 році, боялися заразитися від пацієнтів. З боку родини Булгакових були претензії та образи через підвищення квартплати у тяжкі часи.

“Новый сюрприз! Варя пошла платить деньги за квартиру, и Василий Павл. предупредил меня через нее, что набавит мне на квартиру. Я не сделала никаких заявлений нотариусу на счет своей квартиры, чтобы обеспечить себя от увеличения платы, т. к. была больна, да и не ожидала такого поступка от Василия Павловича. Да я и постеснялась бы принимать какие-то оградительные меры, боясь обидеть его и испортить отношения” (Лист Варвари Булгакової до Надежди Булгакової. 10 жовтня 1916 року. МИК, фонди Музею Булгакова, КВ 82296/1,2, ДК 17135).

Всі ці повсякденні справи знайдуть своє відображення у романі “Біла гвардія”, але читачі, насамперед такі, як письменниця, філософиня Оксана Забужко, мабуть, розуміють закони аналізу художнього твору та художньої системи образів, де рівень “герої-прототипи” передбачає узагальнення та варіативність. Саме про це писала сестра письменника Надежда Булгакова Інні Лістовнічій 25 листопада 1986 року: “Василиса” – не Твой отец, а литературный образ, обобщенный тип и не следует “расписываться в получении” и уж, конечно, не стоит повторять, как Ты это делаешь в своем письме несколько раз: “Это мой папа!”. Это – не твой папа – я утверждаю это. “Василиса” – трус, буржуй и приспособленец, да еще и скупец. Что общего в этом образе с твоим отцом? В годы гражданской войны таких обывателей было очень много. И тощая Ванда, жена Василисы, уж, конечно, не Ядвига Викторовна и нечего сюда притягивать Я. В. Вспомни свое письмо. Ты сама пишешь, что общего очень мало: налета и грабежа не было, тайников не было и т.п. “Некоторые факты – явно придуманы”. Верно: явно придуманы. Кем придуманы? Автором “Белой гвардии”. Это его право. В Мишиных произведениях есть прообразы-прототипы и много. В “Белой гвардии” их особо много: это одно из первых ранних больших произведений написано о родном городе и о гражданской войне в Киеве. Досужие читатели – особенно обыватели – эти прообразы очень ищут и ко мне часто обращаются с неделикатными вопросами: “А кто это?”. Я не считаю нужным отвечать на такие вопросы. Ведь Михаил Булгаков – сатирик и, в основном, беспощадный, острый – и этого не надо забывать. Так что по-дружески советую тебе покончить с “Василисой” и к нему не возвращаться” (Лист Н. Булгакової до І. Лістовнічої від 25 листопада 1968 року. МИК, фонди Музею М. Булгакова).

Коли СБУ відкрило власні архіви, музей Булгакова теж підняв справи різних людей, які належали до кола спілкування Булгакових. Серед них був і Василій Лістовнічій. Саме у його справі серед багатьох звернень киян на захист Василія Лістовнічого було знайдено лист від домового комітету будинку № 13 на Андріївському узвозі. Цей лист с проханням відпустити громадянина Лістовнічого на волю підписала Варвара Булгакова, яка була товаришем (тобто заступницею) голови домового комітету. На жаль, усі ці листи й рекомендації не врятували Василія Лістовнічого.

Насправді, помилок в статті Оксани Забужко набато більше, але наше завдання – не в тому, щоб чіплятися до дрібниць. Важливо інше: жодна благородна ідея не може базуватися на неправді. Оксана Забужко, безумовно, в такий тяжкий час для країни, хотіла внести власну лепту, підняти дух нації та приборкати адептів “руського миру”. Але, засуджуючи методи більшовиків, вона сама стала на ці позиції: маніпуляції та підтасовки фактів заради концепції.

Міхаїл Булгаков був людиною свого часу, він народився і жив у Російській імперії, отримав відповідне виховання і освіту. Булгакову було притаманне імперське мислення, але ані сім'я Булгакових, ані сам Міхаїл Булгаков ніколи не були українофобами або чорносотенцями. Міхаїл Булгаков справді не вірив в українську ідею, в реальність незалежної України, як і доволі багато людей тієї доби. Саме тому ми не можемо вважати Булгакова українським письменником, хоча він народився у Києві та прожив тут більшу частину свого життя, але творчість Булгакова безумовно є частиною українського культурного простору.

“Все людське, все природне дістає у Булгакова-письменника аж загадкову у тій своїй точності «сигнатуру», себто «знаковість», що її читач ніби аж бачить, аж чує, вдихає, відчуває. Це вже зочевидь зовсім українська – гоголівська школа. Тільки ж Булгаков – єдиний у ній, справді перший учень.

Отак і спалахнула та булгаковська вольтова дуга поміж «всезагальним» і «чуттєвим» – спочатку у «Білій гвардії», а потім у «Майстрі і Маргариті»... А ми все ще сперечаємося про політичні симпатії письменника. Не було у нього тих симпатій, а були «симпатії» – метафізичні... У згаданому їх поєднанні з чуттєвістю світу цього, що її Булгакова навчала, за його ж словами, саме “Украина волшебная”.

[Скुरатівський В. Із "українознавчих" нотаток про Михаїла Булгакова / Вадим Скुरатівський // Український тиждень. – 2011. – № 5. – 27 травня].

Сьогодні Булгаков – всесвітньо відомий письменник, його твори постійно перекладають різними мовами (лише у збірці музею ми маємо переклади сорока п'ятьма мовами), світові театри ставлять вистави, знімають кіно за його творами. Музей Булгакова презентує історію країни кінця ХІХ – початку ХХ століть. Ця сторінка, як і сама постать письменника, цікава не лише українцям, а й туристам з різних країн. До музею постійно приходять іноземці, які знають про М. Булгакова, читали його твори. Серед відвідувачів музею були письменники: Артуро Перес-Реверте (Іспанія), Орхан Памук (Туреччина), Вітторіо Страда (Італія), Ріта Джуліані (Італія), Анджей Дравич (Польща), Жорж Ніва (Франція), Нікіта Струве (Франція), Олександр Федута (Білорусь), Ольга Матіч (США), Миливойе Йованович (Сербія), Грігорій Чхартішвілі (Велика Британія), Гжегож Касдепке (Польща), Хуан Майорга (Іспанія), Сйон (Ісландія) та багато відомих у світі музикантів, художників, артистів.

Завідувачка Літературно-меморіального музею М. Булгакова Людмила Губіанурі